

Batum'da Son Türk İdaresi (1921)

Mustafa Sarı *

Özet

XV. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Batum, yaklaşık 500 senelik bir Türk hâkimiyetinden sonra, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması ile Rusya'ya bırakıldı. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı sırasında Rus ihtilalleri ile oluşan şartlarla Nisan 1918'de Batum'u tekrar ele geçirse de, savaştan sonra imzaladığı Mondros Mütarekesi ile bölgeyi tahliye etmek mecburiyetinde kaldı. Mütarekeden sonra şehirde İngiliz işgal süreci başladı. Ancak Bolşeviklerin Kafkasya'da ilerlemeleri ve muhtelif nedenlerle İngilizler de Temmuz 1920'de birliklerini Batum'dan tahliye ederek, şehri Gürcülere teslim ettiler.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde teşkilatlanan Türk Millî Mücadelesi'nin hedeflerinden birisi de Elviye-i Selâse'nin bir parçası olan Batum'a yeniden sahip olmaktı. Zaten Millî Mücadele'nin önemli unsurlardan birisi olan Misak-ı Millî sınırları Elviye-i Selâse'yi de kapsamaktaydı. Bu amaçla Ermenistan Harekâtı dâhilinde Türk birlikleri Ekim 1920'de Kars'ı ele geçirdi.

Gürcistan'a Sovyet Rusya ve Türkiye aynı zamanlarda savaş ilan etti. Türk birlikleri Şubat 1921'de Ardahan'ı aldığı sıralarda Bolşevikler de Tiflis'i ele geçirerek Sovyet Gürcistanı'nı tesis ettiler. Batum için ise Sovyet Rusya ile Türkiye bir yarış içerisine girdi ve sonunda Türkler 11 Mart 1921'de Batum'u işgal ederek, mülkî teşkilat kurmaya çalıştılar. Böylece Batum'da son Türk idaresi tesis edilmeye başlandı. Ancak bu durum uzun sürmedi ve 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması'yla Batum bazı tavizler karşılığında Sovyet Gürcistanı'na bırakıldı.

Bu çalışmada ATASE Arşivi, İngiliz Arşivi, Rus Arşiv materyalleri, dönemin Türk, Gürcü ve batı basını ile ikinci el kaynaklar incelenerek Türklerin Mart 1921'de Batum'daki son idaresi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Batum, Türk Millî teşkilatlanması, Sovyet Rusya, Moskova Antlaşması

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, msari@sakarya.edu.tr. (ORCID ID: 0000-0003-0883-1995).

(Makale Gönderim Tarihi: 14.07.2017, Makale Kabul Tarihi: 17.10.2017).

The Last Turkish Administration in Batum (1921)

Abstract

Batum, conquered by the Ottoman State in the late 15th century, was left to Russia after a Turkish domination of nearly 500 years, as a result of the Treaty of Berlin, signed in the end of the Ottoman-Russian War of 1877-1878. Although the Ottoman State regained Batum in April 1918 with the conditions created by the Russian revolutions during the World War I, the Ottoman State had to evacuate the region with the Mudros Armistice, signed after the war. After the armistice, the British occupation began in the city. However, due to the advance of the Bolsheviks in the Caucasus and other reasons, the British evacuated their troops from Batum and gave up the city to the Georgians in July 1920.

One of the goals of the Turkish National Struggle, organized under the leadership of Mustafa Kemal Pasha in Anatolia, was to repossess Batum which is a part of Elviye-i Selâse. The National Pact, which was one of the important elements of the National Struggle, also included Elviye-i Selâse. For this purpose, the Turkish troops captured Kars in October 1920, as a part of the Armenian Campaign.

Soviet Russia and Turkey declared war against Georgia at the same time. In February 1921, when the Turkish troops received Ardahan, the Bolsheviks seized Tbilisi and established Soviet Georgia. For Batum, Soviet Russia and Turkey entered a race and at last the Turks occupied Batum on March 11, 1921 and tried to establish a governmental organization. Thus, the last Turkish administration was started to be constitute in Batum. However, this didn't last long, and on 16 March 1921, with the Moscow Treaty signed between Turkey and Soviet Russia, Batum was left with some concessions to the Soviet Georgia.

In this study, the last administration of Turks in Batum in March 1921 will be evaluated by the examining of ATASE (Turkish General Staff) Archives, The National Archives of UK, Russian archival materials, Turkish, Georgian and western press and second hand sources.

Keywords: Batum, Turkish National Organization, Soviet Russia, the Moscow Treaty

Giriş

XV. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Batum¹, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar aralıklarla Osmanlı hâkimiyetinde kaldı². Bu savaşın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'yla Batum ile birlikte Kars ve Ardahan (Elviye-i Selâse) da Rusya'ya terkedildi³. I. Dünya Savaşı'nda bu bölge ele geçirilmek istense de Rusya, 1916 yılı ortalarına kadar Doğu Anadolu topraklarının büyük bir kısmını işgal etti⁴. 1917 yılında gerçekleşen Rus ihtilalleri Osmanlı Devleti'ne yeni bir umut verdi. Nitekim Kasım 1917'de iktidarı ele geçiren Bolşevikler⁵ ile 1917 Aralık ayında imzalanan Brest-Litovsk⁶ ve Erzincan Mütarekeleri⁷ sonucunda iki devlet arasında üç yıldır devam eden savaş sonlandırıldı. Mütarekeden sonra, Rusya ile İttifak Devletleri arasında 22 Aralık 1917'de başlayan barış görüşmeleri⁸, 3 Mart 1918'de neticelendirilerek Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı⁹. Bu antlaşma ile Elviye-i Selâse Rus askerleri tarafından derhal tahliye edilecek ve bölgenin geleceği de halkın iradesine bırakılacaktı. Bununla

¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 98.

² Batum'un yönetimi 1479 yılından sonra sürekli olarak Osmanlı Devleti ve Gürcü Prenslikleri arasında el değiştirmekteydi. Ancak 1545'ten sonra Osmanlı Devleti Batum'a tam hâkim olmuştur. Bkz. Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 7-8.

³ *Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesidir*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1298/1880, s. 270-271.

⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 420-421.

⁵ Bolşevikler iktidara geldikten sonra ilhaksız tazminatız Barış Dekreti'ni ilan etmişlerdi. *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, c. I, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1957, s. 12.

⁶ Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Belleten*, c. XXXI, no: 123, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Temmuz 1967, ss. 375-413, s. 378; Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, Ülke Kitapları, Ankara (Tarihsiz), s. 77-78.

⁷ Enis Şahin, "Türkiye Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği İlişkilerinin Başlaması ve Erzincan Mütarekesi", *Kafkas Araştırmaları*, c. IV, İstanbul 1998, s. 169-171.

⁸ Kurat, a.g.m., s. 381.

⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima Senesi: 4, c. III, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1991, s. 418; Kılıç, a.g.e., s. 376-386.

birlikte antlaşmaya göre Elviye-i Selâse üzerinde Osmanlı Devleti'nin hukukî hakları da tanınacaktı¹⁰.

Osmanlı Devleti Brest-Litovsk Antlaşması ile kendisine verilen hakları elde etmek için askerî ve diplomatik iki koldan harekete geçti. Bir taraftan 12 Şubat 1918'de başlayan Türk ileri harekâtını devam ettirenken, diğer taraftan da Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'yle¹¹ masada anlaşma zemini arıyordu. Türk ordusu, 13 Şubat'ta Erzincan'ı¹², 24 Şubat'ta Trabzon'u¹³, 12 Mart'ta Erzurum'u¹⁴, 28 Mart'ta Artvin'i¹⁵, 3 Nisan'da Ardahan'ı¹⁶ ve 6 Nisan'da da Van'ı ele geçirdi¹⁷.

Bu arada 14 Mart'ta Trabzon'da Osmanlı Devleti delegeleri ile Maverâ-yı Kafkasya delegeleri arasında başlayan ve tam bir ay kadar süren barış müzakereleri, Maverâ-yı Kafkasya delegelerinin ısrarla Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadığını ilan etmesiyle 14 Nisan'da başarısızlıkla sonuçlandı¹⁸. Aynı gün 40 yıl aradan sonra Batum,¹⁹ 25

¹⁰ BOA, AFTE, 6/49; *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1918, n. 2386.

¹¹ Mart ihtilalinden sonra yeni Rus rejimi, 22 Mart 1917'de Maverâ-yı Kafkasya'yı idare etmesi için Rus, Gürcü, Azeri, Ermeni temsilcilerinden oluşan ve Maverâ-yı Kafkasya Özel Komitesi anlamına gelen Ozakom'u kurdu. Bkz. Richard G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1967, s. 75. Ancak Kasım 1917'de iktidarı ele geçiren Bolşeviklerle uyuşamayan Maverâ-yı Kafkasya milletleri 28 Kasım'da Ozakom'un yerine Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'ni (Zakavkom) kurdular. Bu yeni oluşum merkezden daha bağımsız hareket etmekteydi. Bkz. *Dokümentü i Materyalı Po Vneşney Zakavkazya i Gruzii*, Tipografiya Pravitelstva Gruzinskoy Respubliki, Tiflis 1919, s. 7-8.

¹² M. Sadık Atak, *Doğunun Kilidi Aras*, Güzel İstanbul Matbaası, 1953, s. 86.

¹³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı*, c. II/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 453

¹⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Mart 1918, n. 2392; *Tanin*, 13 Mart 1918, n. 3324; *Atı*, 13 Mart 1918, n. 72; *The Times*, 15 Mart 1918, n. 41738, s. 8.

¹⁵ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, c. I, Yay.Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 500.

¹⁶ *The Times*, 9 Nisan 1918, n. 41759, s. 5; Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1936, s. 268.

¹⁷ *Tanin*, 9 Nisan 1918, n. 3351; *İkdam*, 10 Nisan 1918, n. 7603.

¹⁸ Trabzon Konferansı'nın ayrıntıları için bkz: Enis Şahin, "Türkiye-Maverâ-yı Kafkasya İlişkilerinden Bir Kesit: Trabzon Konferansı (14 Mart – 14 Nisan 1918)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, ss. 489-524.

¹⁹ NA, FO, 248/ 1196/188.

Nisan'da da Kars, Türk ordusu tarafından istirdat edildi²⁰. Bu suretle Elviye-i Selâse'nin tamamı Türklerin hâkimiyetine geçti.

Trabzon'da görüşmelerin başarısızlıkla neticelenmesi ile bu kez Batum'da 11 Mayıs 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği arasında barış görüşmeleri yeniden başladı²¹. Ancak bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmaması üzerine Gürcistan²², Azerbaycan²³ ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler²⁴. Osmanlı Devleti ile bu bağımsız devletler arasında 4 Haziran 1918'de Batum Antlaşmaları imzalandı. Bu antlaşmalar Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'da büyük bir egemenlik hakkı vermekteydi²⁵. Buna göre Türk ordusu 3 Haziran'da Ahılkelek'i²⁶, 10 Haziran'da Ahıska'yı²⁷ 15 Eylül'de Bakû'yü ele geçirdi²⁸.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki bu ezici üstünlüğü uzun sürmedi. Çünkü 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Türk ordusu bölgeyi tahliye etmek zorunda kaldı²⁹. Ayrıca mütarekeye göre Batum, İtilaf devletleri tarafından da işgal edilecekti³⁰. Böylece mütarekeden sonra Kafkasya'da İngiliz işgal süreci başladı. 17 Kasım 1918'de Bakû'yü ele geçiren İngilizler³¹, 24 Aralık'ta da Batum'u işgal

²⁰ *Ati*, 27 Nisan 1918, n. 117; *Tanin*, 27 Nisan 1918, n. 3369.

²¹ Hovannisian, *a.g.e.*, s. 173.

²² *Dokümanı i Materyalı Po Vneşney Zakavkazya i Gruzii*, s. 332-336.

²³ Mehmed Emin Resûlzâde, "Kafkasya Cumhuriyetlerinin 35 inci İstiklâl Yıldönümleri", *Birleşik Kafkasya (Vereinigtes Kaukasian)*, n. 5 (22), München 1953, s. 5.

²⁴ NA, WO, 106/6239; FO, 3371/ 3335, 130177.

²⁵ İmzalanan antlaşmalar için bkz: BOA, HR.HMS.İŞO, 123/67, lef: 16-24; Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 710-715.

²⁶ Karabekir, *Günlükler*, c. I, s. 528.

²⁷ *Kafkas Cephesi*, c. II/2, s. 524.

²⁸ *Chicago Daily Tribune*, 20 Eylül 1918, s. 7; *The Washington Post*, 24 Eylül 1918, s.

1.

²⁹ ATASE, İŞH, K: 5, G: 1, B: 1-1; ATASE, İŞH, K: 65, G: 174, B: 174-4.

³⁰ Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 3; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 521.

³¹ ATASE, İŞH, K: 3, G: 111, B: 111-1; Kafkas Cephesi, c. II/2, s. 640-641; *New York Times*, 19 Ekim 1919, s. 8.

ettiler³². İngilizler kısa sürede Kafkasya'nın belli noktalarını işgal etseler de, 15 Ağustos 1919'da başladıkları Kafkasya'nın tahliyesini ve Eylül 1919'da Batum'daki küçük bir birlik bırakarak tamamladılar³³.

Türk Millî Mücadelesi ve Batum

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele Hareketi, Elviye-i Selâse ile devamlı ilgili olmuş, Batum'daki Batum Livası İslam Cemiyeti etrafında örgütlenen Müslümanlara büyük destek vermişti. 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da toplanan Millî Kongrede, bölgede bulunan kuvvetlerin Kuva-yı Milliye'yi temsil etmesi kararlaştırıldı³⁴. Ayrıca İstanbul'da yapılması planlanan Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Elviye-i Selâse'den de mebusların gönderilmesine karar verildi³⁵.

12 Ocak 1920'de toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 28 Ocak'taki gizli oturumunda Misâk-ı Millî kabul edildi. Misâk-ı Millî'de "*Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âra-yı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selâse için ledel-icab tekrar serbestçe âra-yı müracaat edilmesini kabul ederiz*"³⁶ şeklinde bir madde de bulunmaktaydı. Yani Türk Millî Mücadelesi, asla Batum, Kars ve Ardahan'dan vazgeçmiyordu. Ancak İngilizler 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişler ve Meclis-i Mebusanı da dağıtmışlardı. Meclisin kapatılması, Ankara'da yeni bir meclisin açılmasının meşru nedeni olacaktı.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi (BMM) açıldı. Ankara BMM'ye Batum'dan İmamzâde Mehmet Edip Bey (Dinç), Hahutzâde Ahmet Nureddin Efendi, Hicabizâde Mehmet Akif Bey (Suner), Süleyman Ağazâde Ahmet Fevzi Efendi (Erdem)³⁷ ve Ali Rıza

³² NA, FO, 371/3667; ATASE, İSH, K: 76, G: 83, B: 83-1.

³³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sarı, *a.g.e.*, s. 361-387.

³⁴ ATASE, ATA.ZB, K: 6, G: 51, B: 51-2; Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 193-194.

³⁵ ATASE, ATA.ZB, K: 19, G: 158, B: 158-1.

³⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, İçtima Senesi: 1 (İçtimâ-ı Fevkalâde), c. I, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1992, s. 143-144.

³⁷ NA, FO, 248/1282/128.

Bey (Acara) mebus olarak seçildiler³⁸. Bu durum aynı zamanda Elviye-i Selâse'nin Ankara hükümetine ilhaki anlamına da gelmekteydi.

Batum ile alakalı Ankara'da bu gelişmeler yaşanırken Kafkasya'da ise yeni bir takım gelişmeler meydana gelmekteydi. Bolşevikler, İngilizlerin desteğindeki Anton İvanoviç Denikin'i Mart 1920'de mağlup ederek³⁹ 27/28 Nisan'da Bakû'yü işgal ettiler⁴⁰. Ayrıca 7 Mayıs'ta Gürcistan ile de bir antlaşma imzalayarak⁴¹ Kafkasya'da üstün bir duruma geldiler. Bu gelişmeler üzerine İngilizler Batum'u 7 Temmuz'da Gürcülere devrederek Kafkasya'yı tamamıyla terk ettiler⁴². Artık Batum'da Gürcülerin yanında Türkiye ve Sovyet Rusya'nın politikaları daha etkili olacaktı.

Mustafa Kemal Paşa Ermenilerin elindeki Kars gibi toprakları almak için bir harekât hazırlığı içerisindeydi. Ancak Sovyet Rusya'nın bu konudaki tavrının ne olacağını da merak etmekteydi. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920 tarihinde Moskova'ya bir mektup göndererek bu harekât ile ilgili Rus hükümetinin görüşü soruldu⁴³. Daha sonra 11 Mayıs'ta Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'den oluşan bir heyet, barış görüşmeleri için Moskova'ya gönderildi⁴⁴. Moskova'dan beklenen cevabın gecikmesi üzerine⁴⁵, Ankara hükümeti Ermeni harekâtına başlama kararı aldı. Bunun üzerine 13/14 Haziran'da Kazım Karabekir Paşa kumandanlığında Şark Cephesi kuruldu. Ermeni harekâtı 23 Haziran'da

³⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, c. IV, 3. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara 1981, s. 44.

³⁹ Evan Mawdsley, *The Russian Civil War*, Birlinn, Edinburg 2000, s. 223.

⁴⁰ TİTE Arşivi, 31/ 28; ATASE, İŞH, K: 913, G: 132, B: 132-1; *İstikbâl*, 4 Mayıs 1920, n. 135, s. 2.

⁴¹ NA, FO, 371/ 4939, E5700/1/58; ATASE, İŞH, K: 914, G: 80, B: 80-5; *İkdam*, 21 Mayıs 1920, n. 8358, s. 1; *The Georgian Mail*, 19 Mayıs 1920, n. 42, s. 1.

⁴² NA, FO, 371/4943, E8320/1/58.

⁴³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 626-627.

⁴⁴ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 146.

⁴⁵ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 144-145, 151-152.

başlayacaktı⁴⁶. Ancak bu sırada Sovyet Rusya'nın Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapabileceği teklifi üzerine⁴⁷, Ermeni harekâtı durduruldu⁴⁸.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk heyeti Moskova'da umduğunu bulamadı. Çünkü Ruslar Doğu Anadolu'nun bazı vilayetlerine Ermenilerin yerleşmesini istemekteydi⁴⁹. Rusya'nın bu tavrı üzerine Türk hükümeti Ermeni sorununun askerî yolla çözülmesi için karar aldı. Türk ordusu 29 Eylül'de Sarıkamış'ı⁵⁰, 30 Ekim'de ise Kars'ı ele geçirdi⁵¹. Bu başarılarından sonra Türklerin Ermenistan'ın başkenti Erivan istikametine yönelmesi üzerine⁵² Ermeniler, 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar⁵³. Ancak Sovyet Rusya birlikleri de 2 Aralık 1920'de Erivan'a girerek, Ermenistan'da Sovyet idaresini tesis ettiler⁵⁴.

Batum'un Türk Ordusu Tarafından Geri Alınması

Gümrü Antlaşması'yla Ermeni harekâtını başarı ile sonuçlandıran Ankara'nın hedefinde Ardahan ve Batum'u ellerinde tutan Gürcüler vardı. Gürcüler, sadece Ankara'nın değil, aynı zamanda Azerbaycan ve Ermenistan'ı Sovyetleştirdikten sonra Moskova'nın da hedefindeydi. Sovyet ve Türk orduları neredeyse aynı zamanda Gürcülere karşı taarruza geçtiler. Şubat 1921 ortalarında iki koldan saldırıya geçen Bolşevik ordusu⁵⁵ Gürcüleri hezimete uğratarak 25 Şubat'ta Tiflis'e

⁴⁶ *Türk İstiklâl Harbi: Doğu Cephesi (1919-1921)*, c. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 93, 99-100.

⁴⁷ *Soviet Documents on Foreign Policy*, Editör: Jane Degras, V. I (1917-1924), Oxford University Press, London 1951, s. 187-188; *Albayrak*, 5 Temmuz 1920, n. 99, s. 1.

⁴⁸ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938)*, c. IV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 339-340.

⁴⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 89.

⁵⁰ *Albayrak*, 5 Ekim 1920, n. 112, s. 1.

⁵¹ *Albayrak*, 1 Kasım 1920, n. 116, s. 1; *İstikbâl*, 31 Ekim 1920, n. 185, s. 1.

⁵² *Doğu Cephesi (1919-1921)*, c. III, s. 223; *İleri*, 17 Kasım 1920, n. 1018, s. 1.

⁵³ *İleri*, 11 Aralık 1920, n. 1039, s. 1; *Albayrak*, 16 Aralık 1920, n. 122, s. 2.

⁵⁴ *Vakit*, 29 Aralık 1920, n. 1097, s. 1; *Chicago Daily Tribune*, 5 Aralık 1920, s. 13.

⁵⁵ *Vakit*, 20 Şubat 1921, n. 1150, s. 1.

girdi⁵⁶. Bolşeviklerin Gürcistan'a yönelik askerî harekâtı sürerken, Türkler de Batum, Artvin ve Ahıska gibi yerleri ele geçirmek için harekete geçti. Ankara hükümeti, bu amaçla ilk önce 20/21 Şubat gecesi Gürcülerden Ardahan'ın ve Artvin'in tahliye edilmesini istedi⁵⁷. İki ateş arasında kalan Gürcüler bu durum karşısında Ardahan ve Artvin'i tahliye etmek zorunda kaldılar. Tahliyeden sonra Türk birlikleri, 23 Şubat'ta Ardahan ve Artvin'e girdiler⁵⁸.

Bolşevikler, Tiflis'i ele geçirdikten sonra Karadeniz sahilinden Batum'a doğru ilerlerken, Borcum tarafından da Ahıska ve Ahılkelek üzerine ilerlemelerini sürdürmekteydiler. Ancak Türkler de özellikle Batum'u ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Şark Orduları Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Kafkasya Rus Kızıl Orduları Komutanı Grigol Orkonikidze'ye Batum'un İtilaf devletleri tarafından işgali tehlikesi karşısında Türk ordusunun bu şehir üzerine olası bir askerî harekâtının Sovyet hükümeti tarafından nasıl karşılanacağını sormaktaydı. Orkonikidze Kazım Karabekir Paşa'nın bu teklifine çok sert tepki vererek, bu meselenin Moskova'da devam eden barış müzakerelerinde halledilmesi gerektiğini belirtmişti. Orkonikidze ayrıca Batum'a yönelik Türk taarruzuna engel olmak için Ahıska-Batum yoluna Rus birlikleri sevk etmişti⁵⁹. Bu suretle Batum üzerinde Türk-Rus çekişmesi had safhaya gelmişti.

Bolşeviklerin Tiflis'i işgal etmeleri üzerine Gürcüler, Suram'a kadar gelmişti⁶⁰. Bolşeviklerin ilerlemesi üzerine Batum'a doğru çekilmeye başlayan Gürcü hükümeti, Batum'un Türk birlikleri tarafından işgalini masaya yatırmışlardı⁶¹. Bu arada Türkiye'nin Gürcistan Mümessili Albay Kazım (Dirik) Bey, Hariciye Vekâleti'ne ve Kazım Karabekir Paşa'ya 1 Mart 1921 tarihinde gönderdiği bir telgrafta, Batum'un Bolşevikler tarafından işgali durumunda Türk hükümetinin nasıl bir tavır

⁵⁶ NA, FO, 371/6269, E2838/55/58; *Christian Science Monitor*, 4 Mart 1921, s. 14; *İstikbâl*, 27 Şubat 1921, n. 236, s. 1; *İleri*, 2 Mart 1921, n. 1111, s. 1.

⁵⁷ Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 637-638.

⁵⁸ ATASE, İSH, K: 618, G: 109, B: 109-1

⁵⁹ Yerasimos, *a.g.e.*, s. 209.

⁶⁰ ATASE, İSH, K: 1252, G: 61, B: 61-2.

⁶¹ ATASE, İSH, K: 1252, G: 61, B: 61-3a; ATASE, İSH, K: 913, G: 53, B: 53-1.

tağınacağını sormaktaydı⁶². Kazım Karabekir Paşa da 2 Mart'ta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta, Riyaset'i uyararak Gürcülerin Batum'un Türk ordusu tarafından işgali teklifinde bulunmalarının muhtemel olduğunu belirtmişti. Kazım Karabekir ayrıca Bolşeviklerle ya da İtilaf devletleri ile herhangi bir çatışmanın yaşanmaması için Türkiye açısından iktisadî ve askerî ehemmiyeti olmayan Batum'un işgalini faydalı bulmamaktaydı. Ona göre bu mesele sulh ile çözülmeliydi⁶³. Sovyet Rusya'nın Batum üzerindeki ihtiraslı emellerini bilen Kazım Karabekir Paşa, Batum konusunda ihtiyatlı davranmaktaydı.

Ankara'da ise Batum ile ilgili net olarak politikalar belirlenmese de, Heyet-i Vekile, Ahıska ve Ahılkelek'in Bolşevik birlikleri tarafından işgal edilmemesinin Moskova'ya bildirilmesine karar verdi⁶⁴. TBMM'nin bu kararını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya bir gün sonra iletmişti⁶⁵. Ancak Ahılkelek'te Gürcü askerlerine karşı isyan hareketine girişen yerli ahali, 5 Mart'ta kentte Bolşevikliği ilan etti⁶⁶. Bolşevikler, ayrıca Suram hattını da ele geçirdiler⁶⁷. Bunun üzerine Gürcü hükümeti, Kutayis'e kadar çekilmek zorunda kaldı⁶⁸.

Gürcülerin Bolşevikler karşısında zor duruma düşmeleri üzerine Gürcü hükümeti, Batum, Ahıska ile Ahılkelek'in Türk ordusu tarafından derhal işgal edilmesini teklif etmek üzere Ankara'daki Gürcü Elçisi Simon Mdivani'yi görevlendirdi⁶⁹. Mdivani de Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Türk birlikleri tarafından işgal edilmesiyle alakalı Gürcü hükümetinin talebini 8 Mart 1921'de Ankara hükümetine ilettili. Acil olarak toplanan Heyet-i Vekile aynı gün Gürcü teklifini kabul etti⁷⁰. Bunun üzerine Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, 8/9 Mart'ta Şark

⁶² ATASE, İSH, K: 1252, G: 61, B: 61-4/4a/5.

⁶³ ATASE, İSH, K: 617, G: 119, B: 119-1.

⁶⁴ BCA, 30.18.1.1/ 2.37.19.

⁶⁵ ATASE, İSH, K: 1252, G: 63, B: 63-6.

⁶⁶ Karabekir, *a.g.e.*, s. 868.

⁶⁷ NA, FO, 371/ 6270, E3770/55/58; NA, FO, 371/6269, E3040/55/58; G.K. *Ordjonikidze*, c. I 1910-1926, Gosudarstvennoe Izdatelstvo Politiceskoy Literaturi, Moskova 1956, s. 173.

⁶⁸ ATASE, İSH, K: 1252, G: 72, B: 72-2.

⁶⁹ ATASE, İSH, K: 619, G: 18, B: 18-1.

⁷⁰ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 657.

Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgrafla Batum ile birlikte Ahıska ve Ahılkelek'in Türk ordusu tarafından işgal edilmesi emrini bildirdi⁷¹.

Bu arada Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Mdivani'nin teklifi Türk hükümetine ulaşmadan birliklerine Ahıska'yı işgal emri vermişti. Bu emir ile Ahıska, 7 Mart'ta Türk birlikleri tarafından işgal edildi⁷². Ancak bir gün sonra Bolşevik Süvari Alayı da Ahıska'ya girdi⁷³. Böylece Ahıska'da hem Türk, hem de Bolşevik birlikleri aynı anda şehirde yer almaya başladılar.

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in işgali için 9 Mart günü emri altındaki birliklere bir emirname gönderdi. Kazım Karabekir Paşa, bu emirnamede Ahılkelek ve Ahıska kazalarıyla Batum'un işgal edilmesine TBMM hükümeti tarafından karar verildiğini belirttikten sonra Batum'un işgalinin Misak-ı Millî'yi tatbik etmek olduğunun ve daha sonra burada halkoylamasının yapılacağına Kızılordu komutanlarına izah edilmesini istemiştir. Ayrıca Batum ve bölgesinin işgali için de Çoruh Grubu Kumandanlığı oluşturulmuş ve 7. Alay Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in bu gruba komuta etmesine karar verilmiştir⁷⁴. Bu hazırlıkların dışında Kazım Karabekir Paşa, XI. Kızılordu Komutanı Keker'e 9 Mart'ta bir telgraf göndererek hükümetinden Batum'un işgali için emir aldığını belirterek, Batum'u işgal için Ahıska'dan gönderilen Kızıl Süvari birliklerinin şehri işgal etmemelerini de istemiştir⁷⁵.

Batum harekâtı 10 Mart 1921 günü sabah saatlerinde Hopa'da bulunan Erkân-ı Harp Yüzbaşı Talat Bey tarafından Çoruh Grubu'na ait birliklerle başlatıldı⁷⁶. Talat Bey'in emri altındaki birlikler saat 12.00'da hududu geçtiler⁷⁷. Kazım Karabekir Paşa da aynı gün Batum'u alacak birliklerine bir emirname göndererek şehrin Türk birlikleri tarafından işgali sırasında yapılacakları aktarmıştı. Bu emirnamede

⁷¹ ATASE, İŞH, K: 1252, G: 79, B: 79-1.

⁷² *Doğu Cephesi (1919-1921)*, c. III, s. 247.

⁷³ ATASE, İŞH, K: 1252, G: 76, B: 76-3.

⁷⁴ ATASE, İŞH, K: 1252, G: 79, B: 79-3.

⁷⁵ ATASE, İŞH, K: 1252, G: 77, B: 77-4.

⁷⁶ ATASE, İŞH, K: 1252, G:74, B: 74-3; ATASE, İŞH, K: 618, G: 131, B: 131-1a.

⁷⁷ ATASE, İŞH, K: 618, G: 126, B: 126-1.

Türk birliklerinin şehirdeki asayişi sağlanması, Türk askerleri arasında taşkınlıkların olmaması, şehirdeki yabancıların mal ve canların korunması, hukuk ve hürriyetlerinin sağlanması, Bolşevik birliklerine karşı dostane hareket edilmesi ve düşmanca bir tavır alınmaması gibi hususlar bulunmaktaydı⁷⁸.

Nihayet Erkân-ı Harp Yüzbaşı Talat Bey'in komutası altındaki Çoruh Müfrezesi'ne bağlı 7. Alay'ın 3. Taburu, 11 Mart 1921'de saat 12.00'da Batum'a girdi⁷⁹. Böylece Batum yaklaşık 2,5 yıl aradan sonra tekrar Türk idaresine girdi.

Batum'da Türk İdaresinin Tesis Edilmesi

Batum Türk birlikleri tarafından ele geçirildikten sonra Türk yetkilileri, şehirde asayişi sağlamak için sıkıyönetim ilan etti⁸⁰. Ayrıca yakın gelecekte sıkıntı oluşturacak olan Gürcü birliklerinin şehirden tahliye edilmesi Gürcü hükümetinden talep edildi⁸¹. Batum'un Çoruh Grubu tarafından Şark Cephesi Kumandanlığı'na bağlı olmak üzere idare edilmesi kararlaştırıldı. Bu mınıtkada millî teşkilat yapılacaktı⁸². Batum'daki birlikleri takviye etmek için 12 Mart'ta 1.200 kişiden oluşan bir Türk birliği daha şehre girdi⁸³.

Türk kuvvetlerinin Batum'a girmeleri üzerine İtilaf devletlerinin temsilcileri, o sırada Batum'da bulunan Ankara Hükümeti'nin Gürcistan Mümessili Kazım Bey'i ziyaret ederek şehirdeki Türk işgalinin mahiyetini öğrenmeye çalışmaktaydılar. Kazım Bey de onlara Türk işgalinin Gürcü hükümetin teklifi üzerine gerçekleştirildiğini ve geçici olduğunu ifade ettikten sonra Gürcü hükümetinin sivil idaresinde herhangi bir değişiklik olmadığını da belirtmiştir⁸⁴. Kazım Bey, açıkça İtilaf devletleri temsilcilerinin endişelerini gidermeye çalışmaktaydı.

⁷⁸ ATASE, İSH, K: 1252, G: 80, B: 80-2/3.

⁷⁹ ATASE, İSH, K: 962, G: 105, B: 105-1; ATASE, İSH, K: 1252, G: 80, B: 80-7; ATASE, İSH, K: 618, G: 134, B: 134-1; ATASE, İSH, K: 760, G: 40, B: 40-1; ATASE, İSH, K: 618, G: 133, B: 133-1; *Doğu Cephesi (1919-1921)*, c. III, s. 250.

⁸⁰ *The Times*, 14 Mart 1921, n. 42668, s. 11.

⁸¹ ATASE, İSH, K: 1252, G: 80, B: 80-8.

⁸² ATASE, İSH, K: 1036, G: 92, B: 92-1.

⁸³ *İleri*, 28 Mart 1921, n. 1137, s. 3.

⁸⁴ ATASE, İSH, K: 1252, G: 84, B: 84-2/2a/3/3a.

Batum'daki Türk idaresinin mahiyeti ile alakalı Heyet-i Vekile, 13 Mart 1921'de toplanarak özetle aşağıdaki kararları almıştı:

"1- Ruslarla herhangi bir çatışmaya sebebiyet verilmeyecektir.

2- Batum livası ile Ahıska ve Ahılkelek kazalarının işgalinde, Rusların da bildiği gibi hukukî haklarımız vardır.

3- Bu yerlerdeki Gürcü hükümeti ve idarelerine derhal nihayet verilecek ve gerekli mülkî memurlar tayin edilecektir.

4- Gürcü hükümeti tarafından bu mintikalarda bulunan askerî kuvvet ve inzibatları silah ve mühimmat, teçhizat ve sair askerî malzemelerden tecrit edileceklerdir.

5- Kızıldoru'ya mensup bir askerî kıtaatının Batum şehrine girmek istemesi halinde yukarıda ifade edilen hukukî haklarımız belirtilerek şehir dâhiline girmemesi talep olunacaktır.

6- Gelecek askerî kıtaat küçük bir müfreze halinde muharebe vesilesi ileri sürülerek ordumuzla temasa girmemek şartı ile misafir olarak kabul edilip münasip bir yere yerleştirilecektir. Gelen kıtaat mühim bir askerî kuvvet olduğu takdirde bu kez yine hukukî haklarımız beyan edilerek, şehre girmelerine engel olunacak. Ancak zorla girdiklerinde ateş açılmayacak ve Ankara'ya malumat verilecektir"⁸⁵.

Bu kararlar açıkça Ankara hükümetinin Batum'daki işgalinin asla geçici olmadığını göstermekteydi. Ayrıca Türkler, sivil idareyi de Gürcülere bırakmayı düşünmemekteydi. Nitekim Heyet-i Vekile, 13 Mart günü Gürcistan Mümessili Kazım Bey'i Batum Mutasarrıfı olarak atadı. Kazım Bey'in görevleri arasında bütün liva dâhilinde hükümet memurlarının hemen iş yapmalarının sağlanması ve Bolşeviklerin şehirde *revkom*⁸⁶ ilan etmelerine müsaade edilmemesiydi⁸⁷.

Kazım Karabekir Paşa, 13 Mart'ta Batum'daki Türk mülkî ve askerî yetkilileri olan Mutasarrıf Kazım Bey ve Çoruh Grubu Kumandanı Ali Rıza Bey'e Gürcü hükümeti ile birlikte itilaf temsilcilerinin Batum dışında istedikleri yerlere gitmelerine izin vermelerini emretmişti⁸⁸.

⁸⁵ ATASE, İSH, K: 1252, G: 79, B: 79-8.

⁸⁶ *Revkom*, revolutsionniy komitetin (ihtilalci komite) kısaltılmış halidir.

⁸⁷ ATASE, İSH, K: 1252, G: 79, B: 79-5.

⁸⁸ ATASE, İSH, K: 1252, G: 79, B: 79-5.

Kazım Karabekir Paşa, ayrıca Batum'da ele geçirilen silah, cephane ve diğer harp malzemesinin hemen 1878 hududu gerisine çekilmesini emretmişti⁸⁹. Böylece Türk Millî Mücadelesi için gerekli malzemelerin daha güvenli yerlere nakledilmesine çalışılmaktaydı.

Batum'un Türkler tarafından işgaline tepkiler de gelmeye başladı. Sovyet Gürcistanı hükümeti bu işgali protesto ettiğini ilan etti⁹⁰. Ayrıca XI. Kızıl Ordu Kumandanı General Keke de Kazım Karabekir Paşa'ya 14 Mart'ta gönderdiği telgrafta Moskova'da Türk Sovyet delegeleri arasında devam eden barış görüşmelerinde Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Sovyet Gürcistanı'na bırakıldığını, bu nedenle bu antlaşmanın şartlarına uyulmasını talep etmişti. Kazım Karabekir Paşa'nın Moskova Antlaşması'ndan henüz haberi yoktu. Bu nedenle bu durumu Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nden sormaktaydı⁹¹.

Türk birlikleri, Ahıska ve Batum'dan sonra 14 Mart tarihinde de Ahılkelek'i ele geçirdiler⁹². Türklerin bu başarıları üzerine Bolşeviklerin de Batum'a doğru ilerlemelerini hızlandırdıkları görülmektedir. Batum'un sadece 60 km kuzeyinde olan Poti'yi işgal eden Bolşeviklerle⁹³, Gürcüler arasında 14 Mart'tan başlamak üzere 24 saatlik bir mütareke imzalandı⁹⁴.

Türkler Batum'daki birliklerini takviye etmek için, Çoruh Grubu Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey, emrindeki bir kısım birliklerle birlikte 15 Mart'ta Batum'a geldi⁹⁵. Bu arada Kazım Bey, Kazım Karabekir Paşa'ya "Batum Valisi" imzasıyla 15 Mart'ta bir telgraf göndererek Batum'da asayiş tamamiyle sağladığını ve ancak mülkî teşkilatın kurulması için acilen para gönderilmesi gerektiğini belirtmişti⁹⁶.

⁸⁹ ATASE, İSH, K: 618, G: 139, B: 139-1.

⁹⁰ *İleri*, 23 Mart 1921, n. 1132, s. 1.

⁹¹ ATASE, İSH, K: 1252, G: 87, B: 87-1/2/3; ATASE, İSH, K: 617, G: 143, B: 143-1/2.

⁹² ATASE, İSH, K: 1252, G: 90, B: 90-1.

⁹³ NA, FO, 371/ 6269, E3321/55/58.

⁹⁴ NA, FO, 371/ 6269, E3321/55/58; ATASE, İSH, K: 619, G: 19, B: 19-1.

⁹⁵ ATASE, İSH, K: 759, G: 64, B: 64-1.

⁹⁶ ATASE, İSH, K: 1252, G: 89, B: 89-1/2.

Moskova Antlaşması'nda Batum

Ankara hükümeti adına Moskova'da barış müzakerelerini yürütecek heyetin başkanı İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, heyetin diğer üyeleri Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ve Maarif Vekili Rıza Bey idi. 18 Şubat 1921'de Moskova'ya gelen Türk heyetine⁹⁷ verilen talimat Misak-ı Millî sınırlarının Sovyet heyetine kabul ettirilmesi idi. Fakat Sovyet Rusya ile antlaşmanın istedikleri şekilde neticelenmesi için Batum'u koz olarak kullanılabildikleri⁹⁸. Tam da tahmin edildiği gibi Moskova'da taraflar ancak Batum üzerinde Türk tarafının taviz vermesinden sonra bir anlaşmaya varabildiler⁹⁹.

Neticede Türk ve Sovyet delegeleri arasında 16 Mart 1921'de "Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalandı¹⁰⁰. Antlaşmanın Batum ile alakalı maddesi şu şekildeydi:

"a) Bu maddede ayrılan ve belirtilen yerin halkı, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlaması ve sözü geçen yere halkın isteklerine uygun bir yönetim biçiminin uygulanmasına imkân sağlayacak geniş bir özerklik yönetimine kavuşması;

b) Batum limanı yoluyla Türkiye'ye giden veya gelen her çeşit maddeler ile ticaret mallarının gümrük resmine bağlı tutulmayarak, hiçbir müşkülata karşılaşmayarak, her türlü rüsum ve vergiden muaf olarak serbest geçiş hakkının tanınması ve bununla birlikte özel giderlerden ayrı tutularak Batum limanından yararlanma hakkı ile birlikte Türkiye'ye sağlanması koşullarıyla TBMM hükümeti bu antlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde bulunan ve Batum sancağına ait arazi ile Batum limanı ve kenti üzerindeki egemenlik hakkını Gürcistan'a bırakmayı kabul eder"¹⁰¹.

⁹⁷ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 198-199, 208-215.

⁹⁸ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 191.

⁹⁹ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 221-222.

¹⁰⁰ ATASE, İSH, K: 759, G: 84, B: 84-1. NA, FO, 371/ 6270, E3770/55/58; *Vakit*, 31 Mart 1921, n. 1189, s. 2; *İleri*, 5 Nisan 1921, n. 1145, s. 2; *Tevhid-i Efkâr*, 5 Ağustos 1921, n. 58 (3096), s. 2; *New York Times*, 10 Nisan 1921, s. 2.

¹⁰¹ *Caucasian Boundaries: Documents and Maps (1802-1946)*, Ed. Anita L. P. Burdett, Slough, Archive Edition, 1996, s. 745; Yerasimos, *a.g.e.*, s. 303; Karabekir, *a.g.e.*, s. 886-887. Moskova Antlaşması 21 Temmuz 1921'de TBMM'sinde Batum mebusları Ali Rıza, Ahmed Fevzi, Mehmed Edip, Ahmed Nureddin ve Ahmed Akif

Batum böylece Moskova Antlaşması'yla Sovyet Gürcistanı'na bırakıldı. Bunun en önemli nedeni Türkiye'nin Batı bölgesinin işgal altında olduğu bir ortamda Batum için Sovyet Rusya ile savaşmayı göze alamayacak olmasıydı. Ayrıca Türkiye ilk kez büyük bir devlet tarafından tanınmış ve itilaf devletlerine karşı ciddi bir müttefik elde edilmişti. Bu antlaşma ile sağlanan Sovyet Rusya'dan gelecek para, mühimmat ve silah yardımına Türkiye'nin oldukça ihtiyacı bulunmaktaydı. Bunların dışında doğu meselesi çözüldüğü için Doğu Cephesi'nde serbest kalan Türk askerî birlikleri Batı Cephe'sine nakledilebilecekti. Kısaca Türkiye Moskova Antlaşması'nda Batum'u kaybetmiş olmasına rağmen karşılığında çok büyük kazanımlar elde etmiştir.

Moskova Antlaşması'ndan Sonra Batum'da Türk İdaresi

Moskova Antlaşması imzalandıktan sonra XI. Kızılordu Komutanı Keker Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Sovyet Gürcistanı'na verildiğini belirterek bu bölgelerin Türk ordusu tarafından tahliye edilmesini talep etti¹⁰². Ancak Kazım Karabekir Paşa, 17 Mart'ta Miralay Kazım Bey'e, Çoruh Grubu Kumandanlığı'na ve 2. Fırka Kumandanlığı'na bir telgraf göndererek Batum'u terk etmemelerini bildirmişti. Ayrıca Kızılordu birlikleri de Batum'a dostluk şartları çerçevesinde sokulmayacaklardı¹⁰³.

Türkler, ayrıca Batum'da hâkimiyet alanlarını genişletmek için tabya, kışla ve diğer müstahkem mevkileri işgale devam etmekteydiler. Gürcü komutan General Kvinitadze'nin bazı önlemlerine rağmen¹⁰⁴,

Beylerin itirazına rağmen onaylandı (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, c. XI, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 332-333). Moskova Antlaşması'nın Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Sovyetleri tarafından da kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Batum limanının Türkiye tarafından kullanımı ve Acaristan'ın muhtariyeti gibi meselelerin de bu ülkelerle çözümü için taraflar Kars'ta toplandılar. Sonunda 13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye, Sovyet Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından Kars Antlaşması imzalandı. Bkz. ATASE, İŞH, K: 1395, G: 100, B: 100-1-17; ATASE, İŞH, K: 1221, G: 143, B: 143-1; *Açıksöz*, 17 Ekim 1921, n. 311, s. 1; *İstikbâl*, 23 Ekim 1921, n. 436, s. 1; *Varlık*, 20 Ekim 1921, s. 1.

¹⁰² ATASE, İŞH, K: 759, G: 55, B: 55-1.

¹⁰³ ATASE, İŞH, K: 1252, G: 83, B: 83-5.

¹⁰⁴ *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii: Dokumentı i Materialı (1917-1921 gg)*, 1958, belge no: 257, s. 374-276.

Türk birlikleri 17 Mart günü Soğuksu ve Mahmudiye tabyalarını ele geçirmişlerdi¹⁰⁵. Türk birliklerinin Batum'daki önemli yerleri ele geçirmeleri, Batum Mutasarrıfı Kazım Bey'in Batum'u Türkiye'ye ilhak edeceğine dair bir beyannameyi ilan edeceği duyumları¹⁰⁶ üzerine Batum hapisanelerinde bulunan 1.000 kadar Bolşevik siyasî suçluları, muhtemelen Gürcü hükümetinin emriyle hapisanelerden salıverildi¹⁰⁷. Bunlardan birisi olan Sergey İvanoviç Kavtaradze'nin liderliğinde Bolşevikler Batum'da bölgesel *revkomu* ilan ettiler¹⁰⁸.

Batum'da *revkomun* tesis edilmesi Türk yetkililerini hemen önlem almaya itti. Kazım Karabekir Paşa'nın emirlerine göre şehirde böyle bir oluşuma izin vermemeleri gerekiyordu. Bunun üzerine Türk birlikleri 17 Mart akşamı *revkomun* binasına bir saldırı düzenleyerek burasını işgal ettiler¹⁰⁹.

Bolşevikler ile Gürcüler arasında Kutayis'te bir süreden beri yapılan müzakereler 17 Mart akşamı saat 23.00'da bir sonuca vardı ve taraflar arasında bir anlaşma imzalanarak savaş sona erdirildi¹¹⁰. Gürcüler ayrıca daha önce Türkleri Batum'u işgale davet ettikleri gibi bu kez de Bolşevikleri davet etmekteydiler¹¹¹. Gürcülerin amacı Türklerle Bolşevikleri karşı karşıya getirmek olabilirdi. Ancak belki en önemli neden, Batum'da bir Fransız şirketinin yetkilisi olan Bais de Barre'in ifade ettiği "Batum'u Türklere terk etmektense Bolşeviklerde kalması daha iyidir. Çünkü bir gün Sovyetler ortadan kalkacak, fakat bir kere Türk olan Batum daima Türk kalacaktır"¹¹² sözleridir.

Bolşeviklerle Gürcülerin bir antlaşmaya vardıkları gece yarısında Batum'u *revkomun* idare etmesine izin vermek istemeyen TBMM Batum Valisi Miralay Kazım Bey, Batum'un Türkiye'ye ilhak edildiğine dair şu beyannameyi yayınlamıştı:

¹⁰⁵ ATASE, İSH, K: 760, G: 51, B: 51-1/1a.

¹⁰⁶ Yerasimos, *a.g.e.*, s. 219.

¹⁰⁷ *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 255, s. 373.

¹⁰⁸ *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 255, s. 373.

¹⁰⁹ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 676-677.

¹¹⁰ *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 254, s. 372.

¹¹¹ NA, FO, 371/ 6270, E3770/55/58.

¹¹² *Doğu Cephesi (1919-1921)*, c. III, s. 251.

“1- Gürcü hükümetinin uygun görmesi üzerine askerî işgalimiz altına alınmış olan Batum livası ile Ahıska ve Ahılkelek kazaları bu kere, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kararı üzerine bütün herkes tarafından bilinen hukukî haklarımıza dayanarak, mülkî ve siyasî idaremizi dahi bu günden itibaren tesis ve anavatana rücu etmiştir.

2- Din ve millet ayırımı yapılmaksızın herkesin ve yabancı devletlerinin tebaasının hukuku, malı ve canı emniyet altındadır.

3- Türkiye hükümeti ve Türk ordusu aleyhinde olacak her türlü fiil ve bilhassa casusluk, hainlik, isyan, hırsızlık ve talan gibi memleketin huzurunu bozacak her türlü harekâtın mesulleri derhal Divan-ı Harb-i Örfî’de muhakeme olunacaktır.

4- Hükümetin izni olmaksızın siyasî cemiyetlerin kurulması ve mitinglerin yapılması yasaklanmıştır.

5- İlan tarihinden itibaren 24 saat zarfında Türk askerî komutanlığına tabi millî müfrezelerden başka hiçbir silahlı asker veya kıta veyahut milis mürettebatı ve silahlı ahali Türk hükümetinin ve askerî kumandanlığın müsaadesi olmaksızın şehirde ve çarşılarda görülmeyecektir.

6- Hapishanede bulunan bütün tutukluların işleri Türk memurları tarafından özenle incelenecektir.

7- İlan tarihinden sonra, haber verilinceye kadar saat 21.00’den itibaren hiç kimse dışarı çıkmayacaktır.

8- Batum Belediyesi bütün teşkilatıyla aynen kalacaktır. Belediye her şeyden evvel mevcut olan işe ve iktisat buhranına karşı lazım gelen acil gerekli tedbirleri alacaktır.

9- Batum’daki bütün resmî ve gayiresmî müesseselerin müdürleri 24 saat zarfında hükümet makamına müracaat etmeye ve müesseselerinin şu andaki durumu ile alakalı rapor vermeye mükelleftir.

10- Hususi hanelerinde, depolarında ve müesseselerde silah, mühimmat, patlayıcı maddeler ve benzin bulunduranlar, Türk

hükümetine ve Askerî Kumandanlık Karargâhı'na malumat vermekle mükelleftir"¹¹³.

Kazım Bey, Gürcü hükümetine de bir nota göndererek Batum'u Türkiye'ye ilhak ettiğini belirtmiş ve kendisinin "Türkiye BMM Batum Valisi" sıfatının tanınmasını istemişti¹¹⁴. Ancak Kazım Bey'in Batum'u Türkiye'ye ilhak beyannamesine en sert tepki, Gürcü hükümetinden değil, Kafkas Cephesi Kızıldoru Komutanı Orkonikidze'den gelmişti. Orkonikidze Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgraf göndererek Türkiye'nin Batum'u ilhakının Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ittifakı tehlikeye düşürdüğünü belirterek, bu ilhakı protesto etmişti¹¹⁵.

Gürcü hükümeti, ise aynı gece¹¹⁶ bir İtalyan gemisiyle Batum'u terk ederek İstanbul'a doğru gitti¹¹⁷. Bu ayrılış sırasında Menşevik Gürcülerin Gürcistan'daki hâkimiyetlerinin bir daha geri gelmemek üzere sonu olmuştu.

Gürcü hükümetinin Batum'dan ayrılmasıyla şehirdeki Gürcü ordusunun başıboş kalması, şehirde her an bir çatışma meydana getirebilirdi. Sonunda Türk askerlerinin 17/18 Mart gecesi posta ve telgrafhane ile polis müdüriyetini işgal için teşebbüste bulduklarında¹¹⁸ Gürcüler ile Türk birlikleri arasında çatışmalar meydana geldi. Türk askerleri Gürcülerin mukavemetine rağmen posta ve telgrafhane ile Polis Müdüriyeti'ni ele geçirmişler, ancak bu çatışmalarda Yüzbaşı Kazım Bey şehit olmuştu¹¹⁹.

18 Mart günü çatışmalar devam etti. Bu kez yerli Gürcü Bolşevikler, Batum'un Türkiye'ye katıldığını ilan eden Batum Türk Valisi Kazım Bey'in bulunduğu Türk sefarethanisini kuşatarak, sefarethanedeki Türk askerleriyle çatışmaya girmişlerdi. Bu çatışmada da Sefarethanede

¹¹³ *Vakit*, 1 Nisan 1921, n. 1190, s. 2; *İstikbâl*, 21 Mart 1921, n. 255, s. 1; *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 252, s. 371-372.

¹¹⁴ *İstikbâl*, 28 Mart 1921, n. 261, s. 1; *Açıksöz*, 6 Nisan 1921, n. 152, s. 2.

¹¹⁵ ATASE, İSH, K: 619, G: 20, B: 20-1.

¹¹⁶ ATASE, İSH, K: 759, G: 65, B: 65-2; NA, FO, 371/ 6270, E3770/55/58; *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 269 s. 383-385.

¹¹⁷ NA, FO, 371/ 6270, E3770/55/58; *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 255, s. 373; *İleri*, 23 Mart 1921, n. 1132, s. 1; *İstikbâl*, 20 Mart 1921, n. 254, s. 1; *İstikbâl*, 28 Mart 1921, n. 261, s. 1; *Açıksöz*, 6 Nisan 1921, n. 152, s. 2.

¹¹⁸ *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 257, s. 374-276.

¹¹⁹ *İstikbâl*, 28 Mart 1921, n. 261, s. 1; *Açıksöz*, 6 Nisan 1921, n. 152, s. 2.

bulunan 11 kişilik bir Türk mangasından bir Türk subayı şehit olmuştu¹²⁰. Türk ve Gürcü Bolşevik birlikleri arasındaki çatışmalar artarak devam etmekteydi.

Ali Rıza Bey Batum'da Gürcülerin hâkimiyetine tamamen son vermek için, onların elindeki geri kalan istihkâmın da alınmasını emretti. Emir üzerine 7. Alay'dan 2. Tabur'un Kumandanı Yüzbaşı Abdüllatif Bey, Gürcü istihkâmına bir saldırı düzenledi. İstihkâm Türkler tarafından ele geçirilse de Yüzbaşı Abdüllatif Bey çatışmada şehit düşmüştü¹²¹. Abdüllatif Bey dışında Bölük Kumandanı Salih Bey¹²², birkaç subay ve er daha burada şehit olmuşlardı. Gürcüler de çok sayıda zayıat vermişler, 100 kadar Gürcü askeri de esir alınmıştı¹²³. Türkler karşısında zor durumda kalan Gürcüler, Miralay Kazım Bey'den ateşkes yapılmasını istemişlerdi¹²⁴.

Batum'da Türklerle Gürcüler arasında çatışmaların olduğu sırada, 18 Mart günü¹²⁵ Kutayis civarındaki Kızılordu birliklerinden 1.000-1.500 kişilik bir kuvvet şehre girdi¹²⁶. Batum'a gelen Kızılordu Komutanı, yanına *Revkom* Başkanı Kavatardze'yi de alarak Kazım Bey'in ofisine gitti. Kazım Bey, onlara Batum'un Türk toprağı olduğunu belirterek, Kızıl kuvvetlerin şehirde sadece dost bir devletin misafiri olarak kalabileceklerini ifade etti. Ancak Bolşevikler, Moskova Antlaşması'nın maddelerine göre Batum'un Sovyet Gürcistanı'na verildiğini Kazım Bey'e iletiler. Bolşevik komutan ayrıca Kazım Bey'i vali olarak tanıdıklarını ifade etmişti¹²⁷.

18 Mart günü Batum'da yaşanan diğer bir hadise Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti'nin şehirde Sovyet iktidarının kurulduğunu ilan etmesiydi¹²⁸. Böylece Batum'da Türk idaresi, Bolşevik

¹²⁰ ATASE, İSH, K: 759, G: 65, B: 65-4; ATASE, İSH, K: 617, G: 150, B: 150-1.

¹²¹ *İstikbâl*, 28 Mart 1921, n. 261, s. 1; *Açıksöz*, 6 Nisan 1921, n. 152, s. 2; *Vakit*, 9 Nisan 1921, n. 1198, s. 1.

¹²² ATASE, İSH, K: 759, G: 102, B: 102-3; ATASE, İSH, K: 619, G: 26, B: 26-2.

¹²³ ATASE, İSH, K: 759, G: 85, B: 85-1.

¹²⁴ ATASE, İSH, K: 759, G: 85, B: 85-1.

¹²⁵ *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 258, s. 377.

¹²⁶ NA, FO, 371/ 6270, E3770/55/58; NA, FO, 371/ 6271, E3486/56/58.

¹²⁷ ATASE, İSH, K: 759, G: 69, B: 69-1.

¹²⁸ *Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii*, belge no: 256, s. 373-274.

idaresi ve yerli Gürcü Bolşeviklerin *revkomu* olmak üzere üç yönetim tarzı bulunmaya başladı.

Bolşeviklerin Batum'a gelmeleri ve Gürcü ordusunun da büyük bir kısmının Bolşeviklere katılması¹²⁹ ile gücü artan *Revkom* Başkanı Kavtaradze Kazım Bey'e bir yazı göndererek artık *revkoma* karşı yapılan bütün hareketleri bertaraf edebileceklerini belirtmişti. Kazım Bey ise *revkomu* tanımadığını göstermek için, *revkomdan* gelen bütün yazıları cevapsız bırakmaktaydı. Kazım Bey ayrıca, Sovyet Rusya'nın Gürcistan Temsilcisi Şeynman'a bir telgraf göndererek *revkom* hakkında bilgi vermiş ve onu tanımadığını sadece Sovyet Rusya iktidarını tanıdığını belirtmişti¹³⁰.

Bu arada Ahıska üzerinden gelerek Acara vadisi yoluyla Batum'a doğru ilerleyen Bolşevik birlikleri, Ali Rıza Bey'in direnmesine rağmen 18 Mart akşamı Batum'a girmişlerdi. Böylece Batum'daki Bolşevik kuvvetlerin sayısı artmıştı. Bunun üzerine Ali Rıza Bey, Batum'da küçük bir birliğin dışındaki bütün birliklerin şehrin dışına çıkmasını emretti. Bu emre göre 7. Alay'ın 2. Tabur'u 18/19 Mart gecesi şehir dışına çıkarılmıştı. Fakat 7. Alay'ın 3. Tabur'u ise bu emri aldığı halde mevkilerinde kalmıştı¹³¹.

Batum'da 20 Mart'ta Türk birlikleri ile Gürcü ve Kızıl Bolşevik birlikleri arasında Türk-Sovyet ilişkilerini zedeleyen olaylar meydana gelmişti. Olay sabah saatlerinde Gürcülerin Baruthane kışlasındaki 3. Tabur'a ait bir piyade ve bir makineli bölükten ibaret olan Türk müfrezesine taarruz etmesiyle başlamıştı¹³². Öğleye doğru buradaki çatışma kesilmesine¹³³ rağmen, Gürcü Bolşevikler bu kez öğleden sonra Samabe ve Garadok kışlalarındaki Türk birliklerine karşı saldırıya geçtiler. Kazım Bey'in Kızıl Alay Komutanlığı'na çatışmanın durdurulması için başvurusu üzerine, Kızıl Komutanın araya girmesiyle Gürcüler, ateşi kesmişti¹³⁴. Ancak saat 17.00 sularında Baruthane

¹²⁹ *Vakit*, 23 Mart 1921, n. 1180, s. 1.

¹³⁰ K. Doğan Dirik, *Atatürk'ün İzinde Vali Paşa Kâzım Dirik, Bandırma Vapuru'ndan Halkın Kalbine*, Güner Yayınları, İstanbul 2008, s. 120.

¹³¹ ATASE, İSH, K: 759, G: 102, B: 102-3a/4/4a.

¹³² Karabekir, *a.g.e.*, s. 874.

¹³³ ATASE, İSH, K: 759, G: 85, B: 85-3.

¹³⁴ ATASE, İSH, K: 759, G: 88, B: 88-3.

kışlasında çarpışmalar yeniden başlamıştı. Bu kışladaki çarpışmaların mahiyeti taraflar arasında tartışma konusu olmuştu¹³⁵.

20 Mart tarihinde meydana gelen olaylarda, Türkler 10 şehit vermiş, 18 askerleri yaralı ve 24 askerleri de kayıp olmuştur¹³⁶.

Batum'da Türk İdaresinin Son Bulması

Moskova Antlaşması, 16 Mart'ta imzalanmasına rağmen Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa bu antlaşmayı ancak 20 Mart'ta Moskova'daki heyetten gelen bir telgraf ile öğrenmişti¹³⁷. Kazım Karabekir Paşa, Moskova Antlaşması'nın imzalandığını öğrenir öğrenmez, Batum'da Miralay Kazım Bey ve Çoruh Grubu Kumandanı Ali Rıza Bey de¹³⁸ dâhil olmak üzere emri altındaki bütün birliklere, antlaşma ile çizilen yeni sınırlara uyulmasını izah etmişti¹³⁹.

Türkler, Batum'u tamamıyla tahliye etme hazırlıklarını yaparken, Kızıl Grup Komutanı Kuybişev şehirde Bolşevik kontrolünü sağlamak için 21 Mart'ta şu beyannameyi yayınladı:

"a) Batum polis müdürü inzibat kumandanı ve Batum'da bulunan bütün şubeler şehir idaresinin inzibat ve asayişine müteallik hususları dikkatle ve itina ile takip edeceklerdir. Çetecilik, sarhoşluk, yağmacılık gibi hallere kesinlikle sebebiyet vermeyeceklerdir. Bu gibi zatlar kumandanlığa teslim edilecek ve idam edilecektir;

b) Batum mülhakatında bulunan ahali, bu tarihten itibaren 24 saat zarfında kimlik salahiyeti varsa şehrin askerî kumandanına teslim edecek, her kim bu emri icra etmezse Divan-ı Harb-i Örfî'ye teslim edilecektir;

c) Komutanlık, şehrin telsiz-telgrafı ve elektrik merkezi, su merkezi ve daha sair merkezlerin muhafazası için icap eden askerî miktarını belirleyecektir¹⁴⁰. "

¹³⁵ Bkz. Sarı, *a.g.e.*, s. 636-640.

¹³⁶ *Doğu Cephesi (1919-1921)*, c. III, s. 252-253.

¹³⁷ Karabekir, *a.g.e.*, s. 874.

¹³⁸ ATASE, İSH, K: 759, G: 84, B: 84-1.

¹³⁹ ATASE, İSH, K: 759, G: 84, B: 84-2.

¹⁴⁰ ATASE, İSH, K: 619, G: 30, B: 30-2.

Kuybişev ayrıca Batum'daki Türk birliklerinin 20 saat içerisinde şehri tamamen tahliye etmelerini de istemişti¹⁴¹. Kuybişev, Batum'un idaresini Kızılordu Süvari Komutanı Jlob'a verdi. Jlob da bir beyanname yayınlayarak, Ahılkelek, Ahıska kazalarının ve Batum livasının Sovyet Gürcistanı'na ait bulunduğu bildirerek, Batum'daki Türk birliklerinin acilen Çoruh ve Aras gerisine çekilmesini talep etmişti. Jlob ayrıca Batum idaresinin kendisine ait olduğunu da ilan etmişti¹⁴².

Kuybişev ve Jlob'un beyannameleriyle ile artık Batum'un tek hâkiminin Bolşevikler olduğu açıkça ilan edilmekteydi. Böylece Kazım Bey uhdesindeki Türk idaresinin bir geçerliği kalmamıştı.

Ankara'da Heyet-i Vekile'nin Moskova Antlaşması'nı kabul etmesiyle artık Batum'daki Türk birliklerinin tamamen geriye alınması gerekiyordu. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya 21 Mart'ta bir telgraf göndererek bu durumu bildirdi¹⁴³. Kazım Karabekir Paşa da 22 Mart'ta Fırka Kumandanlıklarına bir telgraf göndererek takip edilecek planı şu şekilde çizmişti:

“Sovyet Rusya ile akdedilen muahede hükümetçe kabul edilmiştir. Çizilen hudut kuzeyinde kalan Batum livası kısmî muhtariyet şeklinde Gürcistan'a kalacağı anlaşılmaktadır. Muhadeneti ihlal etmeyiniz. Kızıl kıtaatla temas halinde olan kıtaatı Bolşevik propagandalarına karşı temastan uzak mahallerde bulundurulmalıdır. Bunun için Çoruh grubu inzibatı yerinde müntehip ve şayan-ı itimat ve dindar zabitan kumandası altında bir bölüğü bırakarak mütebaki bütün kuvvetini Çoruh sol sahiline ve Acara köprüsü civarına alarak toplu bir halde bulundurulmalıdır. Batum'a Hariciye Vekâlet'inden şehbenderlik tayinine kadar bu vazifeyi görmek üzere müntehip zabıt ayrıca Batum'da bırakılacaktır. Maiyetine bir zabıt verilebilir. Yerli Gürcü Bolşevikleri ayrıca Batum ve civarındaki kıtaatımda vaki olacak tecavüzlere karşı katiyen müsamaha edilemeyeceğinin Batum'daki Kızıl Kıtaat Kumandanlarına tebliği ve bunlarla temasa gelinerek aramızdaki muhavenetin temin ve tesisi lazımdır¹⁴⁴.”

¹⁴¹ Yerasimos, a.g.e., s. 220.

¹⁴² ATASE, İSH, K: 760, G: 62, B: 62-1

¹⁴³ ATASE, İSH, K: 759, G: 93, B: 93-1; ATASE, İSH, K: 619, G: 24, B: 24-1.

¹⁴⁴ ATASE, İSH, K: 963, G: 162, B: 162-2/3/4.

Türk tarafı Batum'daki silah, cephane ve mühimmatın en azından bir kısmının verilmesini talep etmekteydi. Bu durum Türk-Rus tarafı arasında sorun oldu¹⁴⁵. Ancak sonunda 27 Mart'ta Bolşevikler, silah ve mühimmatın bir kısmının Türk birlikleri tarafından götürülmesine izin verince, Türk birlikleri tamamen sınırın gerisine çekildiler¹⁴⁶. Batum'daki birlikler 30 Mart'ta tamamen sınır gerisine çekildi. Aynı gün 100 kişilik bir Kızıl piyade birliği Türk-Gürcü sınır noktası olan Sarp köyüne kadar geldi¹⁴⁷. Böylece Moskova Antlaşması Batum ve civarında tam anlamıyla uygulandı.

Sonuç

Elviye-i Selâse'nin bir parçası olan Batum, yaklaşık 500 senelik Osmanlı hâkimiyetinden sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Rusya'ya bırakıldı. I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen Rus İhtilalleri neticesinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti Batum'a tekrar kavuşma imkânı buldu ve 14 Nisan 1918'de şehir, Türk ordusu tarafından ele geçirildi. Ancak Mondros Mütarekesi gereğince, Kafkasya'daki diğer yerler gibi Batum da Türk birlikleri tarafından tahliye edildi. Mütarekeden sonra İngilizler, başta Batum ve Bakû olmak üzere Kafkasya'daki stratejik noktaları işgal etmeye başladı. Kafkasya'daki İngiliz işgali, Bolşeviklerin Denikin'e ait Beyaz Rus Orduları karşısında mağlup olmaya başladığı 1919 sonbaharında son buldu. İngilizler sadece Batum'da küçük bir birlik bırakarak bütün Kafkasya'yı tahliye ettiler. Bolşevikler Mart 1920'de Denikin'i tamamen bozguna uğratarak, 28 Nisan'da Azerbaycan'ı Sovyetleştirdince, Temmuz 1920'de İngilizler Gürcülerle bir antlaşma imzalayarak Batum'daki birliklerini de geri çektiler.

Mayıs 1919'dan itibaren Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa etrafında örgütlenen Türk Millî Mücadelesi, Elviye-i Selâse ile devamlı yakından ilgilenmekteydi. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde Elviye-i Selâse ile ilgili kararlar da alınmıştı. 12 Ocak 1920'de açılan Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin 28 Ocak'taki oturumunda kabul edilen Misak-i Millî sınırları içerisinde Elviye-i Selâse de bulunmaktaydı.

¹⁴⁵ Sarı, *a.g.e.*, s. 654-655.

¹⁴⁶ ATASE, İSH, K: 759, G: 123, B: 123-8.

¹⁴⁷ *Doğu Cephesi (1919-1921)*, c. III, s. 254.

Nitekim 23 Nisan'da Ankara'da açılan BMM'de Batum beş mebus tarafından temsil edilmişti.

Ankara Hükümeti, Elviye-i Selâse'nin bir parçası olan Kars'ı ele geçirmek için Ermenilere taarruz etti. Sonunda Türk birlikleri 30 Ekim 1920'de Kars'a girdi. Ermenistan ile Türkiye arasında 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalandı. Kars'ı alan Türkiye, Gürcülerin elinde olan, Batum, Ardahan, Artvin ve Ahıska gibi yerleri ele geçirmek için harekete geçti. Ankara Hükümeti Hariciye Vekili Ahmed Muhtar Bey, Gürcülerin Ardahan ve Artvin'i tahliye etmesini istedi. Gürcüler, bunu kabul etmek zorunda kaldılar ve Türk birlikleri 23 Şubat'ta Ardahan ve Artvin'e girdiler.

Bolşeviklerin de 25 Şubat'ta Tiflis'i ele geçirmesiyle son günlerini geçiren Gürcü hükümeti, Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Türk ordusu tarafından işgal edilmesini Türkiye'den talep ettiler. Ahıska, Türk birlikleri tarafından 7 Mart'ta işgal edildi. Türk ordusu, Batum'u da işgal etmek için hazırlıklara başladı. Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Batum'un Türk birlikleri tarafından işgal edilmesine ise karşı çıkmaktaydı. Çünkü ona göre Sovyet Rusya Batum'u kesinlikle topraklarına katmak isteyecekti. Ancak Ankara hükümeti, Batum'un Türk birlikleri tarafından işgal emrini verdi ve neticede 11 Mart 1921'de Türk ordusu Batum'a girdi.

Ankara hükümeti, 13 Mart'ta Batum'da Türk mülkî teşkilatlanmasını kurmak üzere Gürcistan Mümessili Kazım Bey'i mutasarrıf olarak atadı. Kazım Bey de Batum'da Türk mülkî teşkilatını kurma çalışmalarına başladı. Ancak Batum'da yerel Gürcü Bolşevikler de kendi hükümetlerini ilan ettiler. Bunun üzerine Kazım Bey, "Batum Valisi" imzasıyla Batum'un anavatan Türkiye'ye ilhak edildiğine dair bir beyanname yayınladı. Bunun dışında 18 Mart'ta Sovyet orduları da Batum'a girdi. Ancak gerek Kazım Karabekir Paşa, gerek Batum Mutasarrıfı Kazım Bey, Batum'da Türk hakları hususunda hiçbir tavize yanaşmadılar. Hatta şehirde bazı yerlerde gerek Gürcü Bolşevikleri gerekse Kızılordu ile yer yer çatışmalar oldu ve Türkler, birçok askerini bu çatışmalarda kaybettiler. Batum'daki olaylar nedeniyle Türk ve Sovyet orduları savaşın eşiğine geldiler. Ancak tarafların mutedil yaklaşımı olayların daha da büyümesini önledi.

Batum'daki son Türk idaresi, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ile sona erdi. Antlaşmaya göre Batum ile birlikte Ahıska ve Ahılkelek Sovyet Gürcistanı'na bırakıldı. Misak-ı Millî'den ilk taviz olan Batum'un terk edilmesi ile Türkiye geri dönüşü olmayan bir yola girdi.

Kaynakça

Arşivler

- *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)*

ATA.ZB: Atatürk Özel Koleksiyonu

İSH: İstiklal Harbi

- *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

- *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)*

AFTE: Ali Fuat Türkgeldi Evrakı

HR.HMŞ.İŞO: Hariciye Nezareti Bab-ı Alî Hukuk Müşavirliği İstişare Odası

- *Türkiye İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)*

- *The National Archives of United Kingdom (İngiliz Millî Arşivleri) (NA)*

WO: War Office

FO: Foreign Office

Gazeteler

Açıksöz

Albayrak

Ati

Chicago Daily Tribune

Christian Science Monitor

İkdam

İleri

İstikbâl

New York Times

Tanin

Tasvir-i Efkâr

The Georgian Mail

The Times

The Washington Post

Vakit

Varlık

Araştırma Eserleri

Atak, M. Sadık, *Doğunun Kilidi Aras*, Güzel İstanbul Matbaası, 1953.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), c. IV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesidir, Matbaa-i Amire, İstanbul 1298/1880.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, c. II/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Borba Za Pobedu Sovetskoy Vlasti v Adjarii: Dokumentı i Materialı (1917-1921 gg), 1958.

Caucasian Boundaries: Documents and Maps (1802-1946), Ed. Anita L. P. Burdett, Slough, Archive Edition, 1996.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982

Çakmak, Fevzi, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1936.

Dirik, K. Doğan, *Atatürk'ün İzinde Vali Paşa Kâzım Dirik, Bandırma Vapuru'ndan Halkın Kalbine*, Güner Yayınları, İstanbul 2008.

Dokumentı i Materyalı Po Vneşney Zakavkazya i Gruzii, Tipografiya Pravitelstva Gruzinskoy Respubliki, Tiflis 1919.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, c. I, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1957.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Ordjonikidze, G. K., c. I 1910-1926, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskova 1956.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.

Hovannısiyan, Richard G., *Armenia on the Road to Independence 1918*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1967.

Karabekir, Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, c. I, Yay.Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969.

Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, Ülke Kitapları, Ankara (Tarihsiz).

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

Kurat, Akdes Nimet, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Belleten*, c. XXXI, no: 123, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Temmuz 1967, ss. 375-413.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Mawdsley, Evan, *The Russian Civil War*, Birlinn, Edinburg 2000.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima Senesi: 4, c. III, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1991.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1 (İçtimâ-ı Fevkalâde), c. I, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1992.

Meray, Seha L., Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.

Resûlzâde, Mehmed Emin, "Kafkasya Cumhuriyetlerinin 35 inci İstiklâl Yıldönümleri", *Birleşik Kafkasya (Vereinigtes Kaukasien)*, n. 5 (22), München, 1953.

Sarı, Mustafa, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Soviet Documents on Foreign Policy, Editör: Jane Degras, V. I (1917-1924), Oxford University Press, London 1951.

Sürmeli, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Şahin, Enis, "Türkiye Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği İlişkilerinin Başlaması ve Erzincan Mütarekesi", *Kafkas Araştırmaları*, c. IV, İstanbul 1998, ss. 151-173.

Şahin, Enis, "Türkiye-Maverâ-yı Kafkasya İlişkilerinden Bir Kesit: Trabzon Konferansı (14 Mart – 14 Nisan 1918)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, ss. 489-524.

Şahin, Enis, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967.

Türk İstiklâl Harbi: Doğu Cephesi (1919-1921), c. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, c. XI, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, c. IV, 3. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara 1981.

Yerasimos, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.

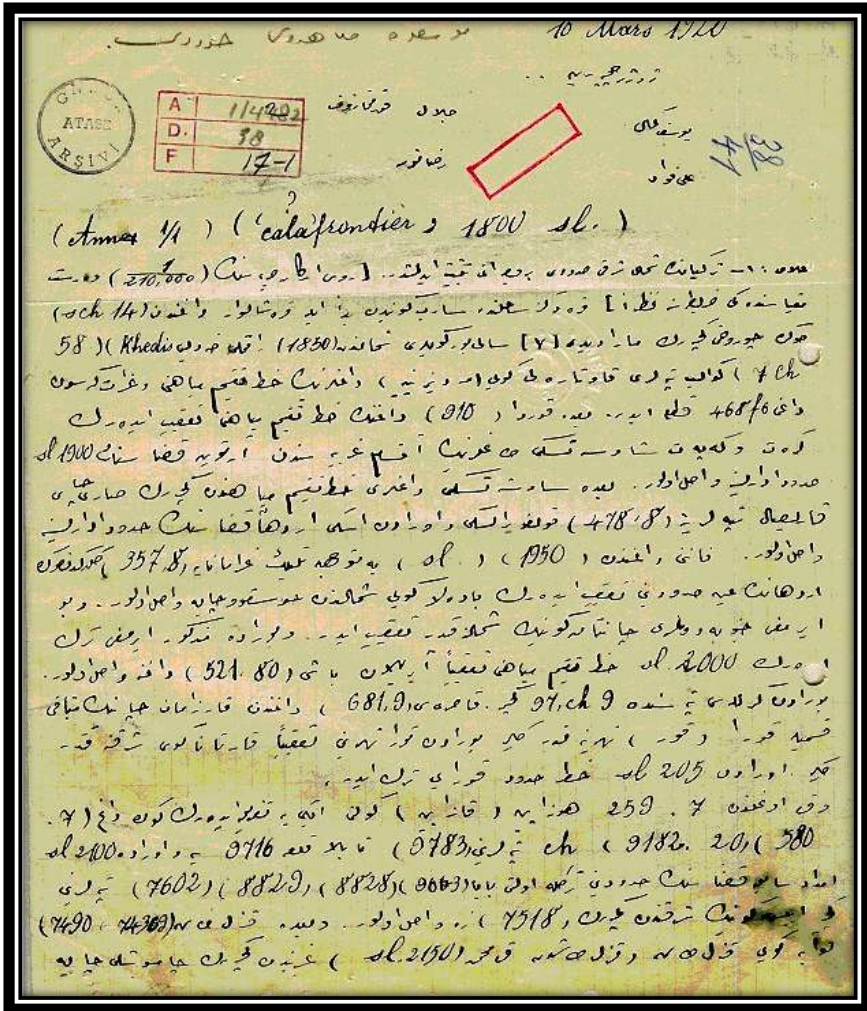
EKLER

EK 1. Batum şehir manzarası (<http://archives-ajara.gov.ge/index.php?rf=photogallery&galid=1&lang=en>, Erişim Tarihi: 01.06.2017).

EK 2. 1921'de Batum'a giren Bolşevikler ve Türk yetkilileri (<http://archives-ajara.gov.ge/index.php?rf=photogallery&galid=6&lang=en>, Erişim Tarihi: 01.06.2017.) Oturanlardan soldan üçüncü Batum Mutasarrıfı Kazım Bey'dir.

EK - 3) Moskova Antlaşması'na göre Batum'un yeni sınırları (ATASE, İŞH, K.619, G: 32, B: 32-2).

EK – 4) *İstikbâl* gazetesindeki “Batırm’da Vaziyet” başlıklı haber ve Batırm Türk Valisi Kazım Bey tarafından 17 Mart 1921’de ilan edilen “İlhak Beyannamesi” (*İstikbâl*, 21 Mart 1921, n. 255, s. 1).

EK – 5) Moskova Antlaşması üzerine *Tevhid-i Efkâr* gazetesindeki “Batum Türkiye İçin Serbest Liman” başlıklı haber (*Tevhid-i Efkâr*, 14 Eylül 1337/1921, n. 95(3123), s. 1).